

BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920)

CEVAT DURSUNOĞLU'NUN BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER, KOMİNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR

BAKU CONGRESS (SEPTEMBER 1920) THE EVALUATIONS ABOUT BAKU
ADVENTURES OF CEVAT DURSUNOĞLU, THE SUSPECTİON OF ABOUT
COMUNISM AND SOME MUTUAL LETTER 27 YEARS LATER

Arş.Gör.Tolga BAŞAK*

Millî Mücadele-tarihinin hassas bir döneminde, 1920 Eylül ayı içerisinde Bakû'de Türkiye'yi yakından ilgilendiren iki kongre yapılmıştır. Cevat (Dursunoğlu) Bey'in¹ her ikisine de 'iştirak ettiği bu kongrelerden ilki, 1-8 Eylül tarihleri arasında toplanan "Doğu Halkları'nın 1. Kongresi",² diğeri ise, 10-15 Eylül

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Araştırma Görevlisi
¹ 29 Haziran 1308 (11 Temmuz 1892)'de Erzurum'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Erzurum'da tamamlayarak 1911-1914 yılları arasında Almanya'da, Almanca, felsefe, sosyoloji ve pedagoji öğrenimi gördü. Yedek Subay olarak 1. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde görev aldı. Aralık 1918'de İstanbul'da terhis oldu. İstanbul'da kurulan "Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaâ-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"nin toplantılarına katılarak, cemiyetten Erzurum'da bir şube açma yetkisi aldı. Mart 1919'da Erzurum'da "Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaâ-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi" Cevat Bey'in İstanbul'dan getirdiği yetki belgesine göre açıldı. Erzurum Vilâyet Kongresi'ne (17 Haziran 1919) ve Erzurum Kongresi'ne (23 Temmuz 1919) katıldı. 1920 Eylül'ünde Bakû Kongreleri'ne iştirak etti. Daha sonraki yıllarda; Kars Maârif Müfettişliği, Kars Milli Eğitim Müdürlüğü, Şark Vilâyetleri Maârif Müfettişliği, İlk ve Orta Öğretim Genel Müdürlüğü, Avrupa (Almanya) Türk Talebe Müfettişliği, ayrıca Yüksek Öğretim ve Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü görevlerinde bulundu, 1942-1946 yılları arasında VII. Dönem Kars ve 1946-1951 yılları arasında VIII/1. Dönem Erzurum, Cumhuriyet Halk Partisi Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulundu. 1941-1951 yılları arasında CHP Genel Sekreter Yardımcısı oldu. 1961'de Kurucu Meclis'te görev aldı. 1965 yılında politikadan çekilen Cevat Bey, 12 Ocak 1970 tarihinde Ankara'da vefat etti. (Cevat Dursunoğlu hakkında bkz. Tolga Başak, **Millî Mücadele Günleri'nde Cevat Dursunoğlu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2000.)

² **Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, Bakû, 1920 (Belgeler), s.9.

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMİNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

tarihleri arasında, Mustafa Suphi önderliği'nde toplanan ve sonucunda Türkiye Komünist Partisi'nin kurulduğu "*Türkiye Komünist Teşkilatları'nın I. Kongresi*"dir.³ O dönemde Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik siyasî yaklaşımlarının bir ürünü olan bu kongreler, Türkiye'yi Sovyet rejimine yakınlaştırmak için planlanmışlardır.⁴

Mondros Mütarekesi'nden sonra Erzurum'da oluşturulmaya çalışılan Müdafaa-i Hukuk hareketinin önde gelen simalarından biri olan ve teşkilatlanmada önemli roller üstlenen Cevat Bey,⁵ bu kongrelerden ilkinde (Doğu Halkları'nın I. Kongresi) Kâzım Karabekir Paşa tarafından Erzurum'dan seçilen delege heyeti içerisinde görevli olarak,⁶ Türkiye Komünist Teşkilatları'nın Birinci Kongresi'ne ise, elimizde ulaşabildiğimiz bir görevlendirme belgesi olmadan katılmıştır.⁷ Cevat Bey'in Mustafa Suphi'nin önderliğinde toplanan Türkiye Komünist Teşkilatları Kongresi'ne katılarak burada Başkanlık Divânı'na seçilmesi ve oldukça hararetli olarak nitelendirilebilecek bir konuşma yapmış olması kendisi için bir muamma niteliği taşımaktadır. Cevat Bey'in bu durumuna yönelik olarak Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de değişik fikirler öne sürülerek komünistlik bağlamında çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri de, kongrelerden tam 27 yıl sonra (1947) Millet Dergisi tarafından komünizm aleyhine neşredilen bir yazı dizisi içerisine taşınmış ve Cevat Bey'e yönelik çeşitli ithamlarda bulunulmuştur. Bu ithamlar ve sorular neticesinde Cevat Bey, adı geçen dergiye iki mektup göndererek bunların yayınlanmasını sağlamıştır.

³ Türkiye Komünist Fırkası'nın I. Kongresi, Türkiye Komünist Fırkası Neşriyatı'ndan, Bakû, 1920; Yavuz Aslan, Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi, Ankara, 1997, s. 207; Mete Tunçay, "Kurtuluş Savaşımızda Sol Akımlar", Yön Gazetesi, Yıl:6, Sayı:199, 20 Ocak 1967, s.9. Kongrelerin her ikisi de Türkiye'yi yakından ilgilendirmekle beraber şu ayrımı yapmak yerinde olacaktır: Doğu Halklarının I. Kongresi, genel bir kongre olup bütün Doğu halklarını kapsamakla beraber, Türkiye Komünist Teşkilatları'nın I. Kongresi, yalnız Türkiye ile ilgilidir. (Aslan, Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi, s.130.)

⁴ Aslan, Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi, s.130.

⁵ Cevat Bey'in Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı bünyesindeki çalışma ve faaliyetleri için Bkz. Tolga Başak, "Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Kongreler Sürecinde Cevat Dursunoğlu", 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu, (23-25 Temmuz 2002), Ankara, 2003, s.179-205.

⁶ Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, II, İstanbul, 1993, s113; Süreyya Şehidoğlu, Bakû Kurultayı ve Milli Mücadele'ye Sağdan Soldan El Koyma Çabaları, (Eylül, 1920), ?, 1975, s. 66,67.

⁷ Başak, Milli Mücadele Günleri'nde Cevat Dursunoğlu, s.145.

Bu ithamlara ve yazılan mektuplara yer vermeden önce Millî Mücadele döneminin genel bir tablosu içerisinde Bakû Kongreleri'ne değinilecek ve Cevat Bey'in kongrelerdeki durumu üzerinde durulacaktır. Özellikle bu kongreler değerlendirilirken o dönemki Sovyetlerle olan ilişkilerin boyutunun ve bu ilişkiden karşılıklı olarak beklenen şeylerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin Başkanı olan Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin diplomatik yönüne de önem vermiştir. Bu noktada Milli Mücadele önderinin emperyalist batıya karşı koz olarak kullanabileceği iki devlet vardır: Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya.⁸

Bu dönemde Ankara Hükümeti'nin Sovyetlerle ilişkileri farklı bir boyutta gelişmiştir. "Zoraki Evlilik"⁹ olarak nitelendirilebilecek bu ilişkilerde tarafları bir araya getiren en önemli sebep karşılıklı beklentiler ve çıkarlardır. O dönemde, Sovyetler de, Ankara Hükümeti gibi iç ve dış düşmanlara karşı direnmekte ve onlara karşı savaşmaktadır. Sovyet Rusya'daki yeni rejim, iç düşmanlara karşı başarı kazandığı halde, dış, düşmanlara karşı aynı başarıyı sağlayamamıştır. Sovyetler Birliği bu mücadelede bir taraftan kendisini savunmaya çalışırken, öte yandan da, Doğulu devletlerde ve sömürgelerde komünist rejimi benimseme ihtimali bulunan hareketleri teşvik etmeye başlamıştır. Türkiye'deki Milli Mücadele hareketi de Sovyet Rusya tarafından bu şekilde algılanmıştır.¹⁰

Türkiye'de yeni bir devletin kurulmakta olduğu bir dönemde Atatürk'ün ilk diplomatik teması Sovyetlerle yapmak istemesi de tabii bir durumdur. Şöyle ki; İtilâf Devletleri'nin aynı zamanda Türk topraklarını işgal etmeleri, yine o sırada

⁸ Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, (1919-1938)**, Ankara, 1997, s.13

⁹ Bülent Gökay, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, İstanbul, 1998, s.79

¹⁰ Daha Ankara'da Milli Hükümet kurulmadan önce, Sovyetler, Türkiye ile ilgilenmişler ve gerçekleştirmek istedikleri "Dünya Proleter İhtilali'nde" Türkiye'ye de yer ayırmışlardır. Sovyet Rusya, 1919 Martı'ndan itibaren Türkiye'ye bu açıdan bakmış ve bu konudaki ümitlerini Milli Mücadele boyunca devam ettirmiştir. Milli Mücadele'ye karşı Sovyetlerin davranışının temelinde bu nokta vardır. (Fahir Armaoğlu, **20. Yy. Siyasî Tarihi**, Ankara, s.308.) Bolşeviklerle ilk temas ve münasebetler için bkz. Tahsin Ünal, "İlk Bolşevik Münasebetleri", **Hayat Tarih Mecmuası, II/8, (Eylül-1967)**, s.7-11; Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul, 2000², s101-137; Gökay, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye, (1918-1923)**, İstanbul, 1998, s.79-100; Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 1996, s.318-320.

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMİNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

Sovyetler'de devam eden iç savaşta askerî müdahaleye girişmeleri, nitekim müşterek düşmana karşı mücadele problemi, her iki hükümetin milletlerarası diplomatik alanda tanınması zorunluluğu ve Milli Mücadele'nin kazanılması için gerekli olan yardıma duyulan zaruret, Türk-Sovyet temasını gerekli, faydalı ve zorunlu kılmıştır.¹¹

Sovyetlerin, Anadolu'daki gelişmelere karşı gösterdiği yakın ilgi, İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgalinden sonra daha da yoğunlaşmış, Mustafa Kemal'de işgalden hemen sonra Kâzım Karabekir Paşa'ya "Bolşeviklerle hemen temas kurulması" konusunda talimat vermiştir.¹² Yine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal, Lenin'e gönderdiği bir mektupla, Ankara ve Moskova arasında normal münasebetlerin kurulmasını, askeri ve siyasi bir ittifak ile yabancı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesini istemiş, bu mektupta, Ankara Hükümeti'nin Misâk-ı Milli'ye dayanan politikası açıklanmıştır.¹³

¹¹ Hamit Aliyev, "Atatürk ve Sovyet-Türkiye Dostluk İlişkileri", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, (Eylül-1987)**, Ankara, 1994, s.1009. Bu dönemde Türk-Sovyet yakınlaşmasını sağlayan şartları şöyle özetleyebiliriz: Her iki taraf için de geçerli olan "düşmanımın düşmanı dostumdur" ilkesine değinmek lazımdır. Her ikisi de emperyalist güçlere karşı savaşan Ankara ve Moskova'yı işbirliğine iten ilk neden budur. Bu dönemde büyük yokluklar içerisinde bulunan Ankara'nın en önemli askerî ve ekonomik yardım kaynağı Moskova olmuştur. (Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, I, (1919-1980)**, İstanbul, 2001², s.161.) Yine, Mustafa Kemal Paşa, şayet Sovyetlerle anlaşılıp, doğu sınırlarını emniyete alabilirse, bu cephedeki Türk kuvvetlerini Anadolu'nun diğer bölgelerine, özellikle batıya kaydırabilecekti. (Mehmet Saray, "Atatürk'ün Sovyet Politikası", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, (Eylül-1987)**, Ankara, 1994, s.978.) Bu şartlar içerisinde 1920 yılının başlarında ortaya çıkan bir Türk-Sovyet yakınlaşması ihtimali özellikle İngilizler tarafından büyük bir endişe ile karşılanmıştır. 1920 Mayıs'ında Londra'da bir Sovyet-İngiliz Anlaşmasını görüşmeleri yapılırken, İngilizler, bu anlaşmaya "Sovyetlerin Kemalistlere yardım etmemesi" şartını koydurmak bile istemişlerdir. Bununla birlikte, İngilizlerin, Mart 1920'de İstanbul'u işgali ve bu işgal akabinde Ankara'da açılan BMM'nin diplomatik alanda tanınması meselesi, ayrıca maddi ve askerî yardıma ihtiyaç Sovyetlerle bir teması zorunlu bir hale getirmiştir. (Armaoğlu, **20.yy. Siyasi Tarihi**, s.310.)

¹² Gökay, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye**, s.100.

¹³ Salâhi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II**, Ankara, 1991², 5,6; Gökay, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye**, s.79. 1 Haziran'da Moskova'ya ulaştan bu mektuba, 3 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin tarafından cevap verilmiştir. Sovyet Hükümeti, BMM'nin başvurusuna karşılık olarak, BMM'nin çalışmalarını ve emperyalistlere karşı girişilecek olan eylemleri, "ezilen halkların kurtarılması yüce ülküsüyle, uygun hale getirme yolundaki kararını nazarı dikkate alacağını.. Sovyet hükümetinin her halka kendi kaderini belirleme hakkının tanınması ilkesine sürekli olarak bağlı kalarak tüm dünya halklarına dostluk elini uzattığını, Sovyet Hükümeti'nin Türk halkının bağımsızlık ve egemenlik uğrunda yaptığı kahramanca savaşı büyük bir ilgiyle izlediğini ve Türkiye'nin bu zor günlerinde Türk ve Rus

Bu mektupla Sovyet Hükümeti, BMM Hükümeti'ni resmen tanımış ve iki hükümet arasında diplomatik münasebetler resmen kurulmuştur.¹⁴

Ancak Türk-Sovyet ilişkileri hiçbir zaman sağlam bir güven ortamı bulamamıştır. Bu durumunda başlıca sebebi "*Komünizm*" meselesi olmuştur.¹⁵ Sovyetler, Milli mücadele hareketine destek verirken devamlı olarak bu harekete bir "*Bolşevik*" damgası vurmaya amaç edinmişlerdir. Mustafa Kemal, Sovyet Hükümeti ile olan münasebetlerle, komünizmin Anadolu'ya sokulması meselesini birbirinden ayırarak birincisine ne kadar taraftar olmuş ise, ikincisine de o kadar karşı gelmiştir. Ancak bu karşıtlık, Sovyetlerle bir dostluk anlaşması imzalanıp da, gereken yardımın sağlanulmasına kadar bariz bir şekilde ortaya konulamamıştır.¹⁶

İşte o dönemde ortaya çıkan Türk-Bolşevik yakınlaşmasına ve Bakû'de toplanan kongrelere karşı Ankara Hükümeti'nin bakış açısına bu perspektiften bakmak gerekmektedir. Daha sonra Cevat Bey'in Bakû macerasına yönelik değerlendirmeler ve çeşitli yorumlar daha sağlam bir zemine oturtulabilir.

halklarını birleştirebilecek dostluğun sağlam temellerini atmaktan mutluluk duyacağını" açıklamıştır. (Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.228,229; A. Şemsutdinov, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, s.10)

¹⁴ Bununla beraber, Çiçerin'in cevabında herhangi bir ittifaktan söz edilmiyordu. Sovyetlerin Ankara ile ittifaktan kaçınmalarının sebepleri vardı. Bir defa Sovyet Hükümeti bu sıralarda İngilizler ile bir ticaret anlaşması hazırlığı içerisindeydiler, Türkiye ile İngiltere'ye karşı yapılacak olan bir ittifak anlaşması, bu ticaret işbirliğine engel olabilirdi. (Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, İstanbul, 1955, s.138) İkincisi; Sovyetler, Komünist olmayan memleketlerle ittifakı kendi bakımlarından uygun görmüyorlardı. Türkiye ile ittifak, Rus askerlerinin de Yunanlılara karşı mücadelesini gerektirebilirdi. Nihayet, Milli Mücadele hareketinin başarı kazanıp kazanamayacağı da şüpheli idi. (Armaoğlu, **20. Yy. Siyasî Tarihi**, s.311) Ankara Hükümeti, bir dostluk muahedesi akdetmek ve mücadele için gerekli olan para ve harp malzemesini temin için Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir delegasyonu Moskova'ya gönderdi. Heyet 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaştı. Fakat, Sovyetlerin Ermenistan lehine Türkiye'den toprak talepleri ve Anadolu'daki doktriner emellerine, siyasî ve emperyalist istekleri de eklenince bir anlaşma imzalanması mümkün olmadı. (TBMM **Gizli Celse Zabıtları**, I, Ankara, 1985, s.158-189; Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s.60-80) Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması, ancak 16 Mart 1921'de imzalanacaktır. (**Düstur**, 3. Tertip, Cilt II, s.102; **Kavanin Mecmuası**, Devre:1, Cilt: 1, Ankara, 1943, s.157,167)

¹⁵ Türk-Sovyet ilişkilerinde beklide Ermeni Meselesi'nden daha fazla tarafları uğraştıran ikinci bir husus, Bolşeviklerin Anadolu'da yaptığı komünizm propagandası olmuştur. (Mehmet Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul, 1990, s.48)

¹⁶ Türk Komünistlerinin devamlı olarak Bolşeviklerden yardım ve destek görmeleri ve Anadolu'da faaliyetlerini hızlandırmaları üzerine, Mustafa Kemal Paşa, onlara karşı sert tedbirler almak zorunda kalmıştır. Sovyet taraftarı komünistlerin bir kısmını tevkif ve geri kalanlarını da sınır dışı ettirmiştir. (Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, s.58.) Geniş bilgi için bkz. Rasih Nuri İleri, **Atatürk ve Komünizm**, İstanbul, 1999.

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMİNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

1920 Eylül'ünde Cevat Bey'inde iştirak ettiği Bakû'de yapılan ilk kongre, "Doğu Halkları'nın Birinci Kongresi"dir. Bu kongre, Rus komünistlerinin propaganda ve teşkilatlarını Doğu dünyasına yayma çabalarının en önemli halkalarından biridir.¹⁷ Sovyetler, bu kongre ile Türkiye'nin kendileriyle dost olduğunu İslâm alemine göstermek suretiyle, Türkiye'nin İslâm alemi üzerindeki nüfuzundan faydalanmayı düşünmüşlerdir. Böylece Doğu dünyasında Avrupalılar aleyhine ihtilaller çıkartılacak ve yardım maskesi altında İslâm memleketlerine nüfuz edilecektir.¹⁸ Sonuçta kongrenin amacının Doğu'nun sömürge yahut yarı sömürge durumundaki milletlerini emperyalizme karşı ayaklandırmak olduğu söylenebilir.¹⁹

O dönemin siyasî şartları altında Ankara Hükümeti, kongreye oldukça önem vermiştir. Öyle ki, Sovyetlere karşı belirlenecek olan siyaset, Bakû Kongresi sonuçlarına ve Bolşevikler hakkında alınacak sıhhatli bilgilere göre belirlenecektir. Ankara Hükümeti, öncelikle Sovyetlerin Türkiye'ye yardım konusunda komünizm şartını ileri sürüp sürmeyeceklerini öğrenmek istemiş,²⁰ bununla beraber Sovyetler, Doğu Halkları Kongresi'ne Türkiye'den gönderilecek delegeler için TBMM'ne müracaat etmeyip doğrudan doğruya kongre davetini halka yapmışlardır.²¹

¹⁷ Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s.130, 203.

¹⁸ Sovyetlerin böyle bir kongre düzenlemelerindeki amaçları Ali Fuat Cebesoy'un Moskova Hatıraları adlı eserinde şu şekilde sıralanmıştır: "1- Cepheden ve Garp hududundan Avrupa'ya sirayet ettirilemeyen inkılâp hareketlerini Şark'tan ve müstemlekelerden sokmak. 2- Şark Milletleri'nin kendileri ile beraber olduğunu Avrupa'ya göstermek. 3- Enver Paşa ve arkadaşlarının kendileriyle müştereken çalıştığını göstererek İslâm milletleri arasında emniyet ve nüfuz kazanmak. (Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, İstanbul, 1995, s.32.)

¹⁹ Mete Tunçay, "**Kuruluş Savaşımızda Sol Akımlar**" Yön Gazetesi, Yıl:6, Sayı:199, 20 Ocak 1967, s.9. Doğu Halkları Kurultayı'na Şark milletlerini temsilen yaklaşık olarak iki bin delege katılmıştır. Delegelerin katıldıkları ülke ve halklar da şunlardan ibaretti: Türkiye, İran, Hindistan, Bülücistan, Afganistan, Çin, Gürcistan, Ermenistan, Dağıstan, Buhara, Khyva, Türkistan, Taşkent, Fergane, Semerkant, Türkmenistan, Çeçenistan, Kuban, Kırgız, Şimali Kafkasya, Terek, Ukrayna, Kırım, Şark Yahudileri, Azerbaycan, Başkırdistan, Tataristan, Kazakistan ve Kalmuk Cumhuriyetleri. (Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s.18.) Kongrede, Türkler 253 kişiyle en kalabalık grubu oluşturmaktaydılar. (Nermin Menemencioğlu, "**Enver Paşa ve Doğu Halkları Kurultayı**", **Tarih ve Toplum Dergisi**, s.239.) Yavuz Aşlan, konu ile ilgili olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki eski Komünist Partisi Arşivi'nde, kongre kayıt defterleri üzerinde yaptığı çalışmalarda ancak 163 delegenin Türkiye adına kongre kayıt defterine geçtiğini tespit edebildiğini belirtir. (Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s.143.)

²⁰ Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s.198.

²¹ Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s. 143

Durum Mustafa Kemal Paşa tarafından hiçte iyi karşılanmamış olmasına rağmen²², Türkiye'nin çok kritik şartlar içerisinde olduğu bir dönemde Doğu Halklarını ilgilendiren bir kongreye kayıtsız kalması söz konusu olamayacağından ayrıca kongrenin Türkiye'yi yakından ilgilendiriyor olması sebebiyle, Ankara Hükümeti resmi yollardan olmasa bile kendi belirlediği kişilerin kongrede bulunmasını istemişti. Milli Mücadele için Sovyetlerden gerekli yardımı almayı planlayan Ankara Hükümeti'nin bu noktada Sovyet siyasetinin içeriğini öğrenmesi kaçınılmaz bir durum idi.²³

Bu yüzden Ankara Hükümeti, kongrede olup bitenlerden haberdar olmak amacıyla, Moskova'da bulunan İbrahim Tali (Öngören) Bey'i²⁴ Türkiye adına kongreye gözlemci olarak katılması yönünde görevlendirdi.²⁵

Bu arada Türkiye Komünist teşkilatının elemanları da Bakû'de ki kongrelere Türkiye'den temsilciler getirilmesi için faaliyet içerisinde idiler. Temsilciler komünistlerden seçilecek olmaları dolayısıyla onların TBMM'nin siyaseti doğrultusunda çalışmayacakları kesin görünüyordu. Bu yüzden Ankara Hükümeti, kendi amaç ve siyasetleri doğrultusunda çalışacak kişilerin seçilerek Bakû'ye gönderilmesi yolunu benimsedi. Bu kişilerin seçilmesi işi de Kâzım Karabekir Paşa'ya havale edildi.²⁶ Neticede, Erzurum ve Trabzon'dan heyetler oluşturularak resmi bir durum olmaksızın²⁷ Bakû'ye gönderildi. İlk delege heyeti

²² Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, s. 48-49.

²³ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.145.

²⁴ İbrahim Tali Bey, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan subaylardan birisidir. Daha sonra 15. Kolordu Baştabibliği ve Şark Cephesi Sıhhiye Reisliği görevlerinde bulunmuştur. TBMM Hükümeti'nin Rusya'ya gönderdiği heyette müşavir sıfatıyla görevlendirilerek Temmuz 1920'de Moskova'ya giden Tali Bey, TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak Moskova'da kalmıştır. (Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.162)

²⁵ İhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, ?, 1973, s.89; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 1971, s.268; Tunçay, "Kurtuluş Savaşımızda Sol Akımlar", *Yön Gazetesi*, Yıl:6, Sayı:199, 20 Ocak 1967, s.9.

²⁶ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz, II*, İstanbul, 1993, s.113; Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.145.

²⁷ TBMM, resmi olarak kongreye delege göndermek istemiyordu. Öyle ki; Bakû Kongresi kararlarına yönelik herhangi bir yükümlülük taşımak istemiyordu. (Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.145-146)

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMÜNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

12 Ağustos 1920'de Rusların gönderdiği bir motorla Trabzon'dan yola çıkmış²⁸ Erzurum'dan Bakû'ye gidecek olan ve içinde Cevat Bey'in de bulunduğu ikinci delege heyeti ise 21 Ağustos 1920'de Trabzon'dan ayrılmıştır.²⁹

Doğu Halkları'nın Birinci Kongresi 1 Eylül 1920'de Bakû'de açıldı. Kongre Başkanı Zinovyev, kongrenin görevinin Asya'nın milyonlarca köylüsünü uyandırmak olarak belirtip, onlara kurtuluşa varabilmek için tüm dünyanın örgütlü işçi sınıfı ile birleşmekten başka yol olmadığını ve yalnızca bu birleşmenin onları yıllardır ezen İngilizlere ve Fransızlara karşı emeğin kesin zaferini kazandırabileceğini açıkladıktan sonra³⁰, sözünü Türkiye ve Mustafa Kemal'e getirerek şu ifadelerde bulunmuştur:³¹

"Biz daha bizimle bir düşünmeyen kitlelere de sabır ile yardım ediyoruz. Bunlar fikren dahi bize muhaliftirler. Mesela; Şûra Hükümeti'nin Türkiye'ye Mustafa Kemal'e yardımcı olduğunu biliyorsunuz. Biz, başında Mustafa Kemal bulunan bu hareketin komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz... Mustafa Kemal, "Halifenin ve Sultanın şahsi mukaddesdir," ona dokunulmaz diyor. Mustafa Kemal'in başında bulunduğu hareket, Halifenin şahsını düşmandan kurtarmak istiyor. İşte bu fırkanın

²⁸ Trabzon'dan seçilip gönderilen delegelerin bulunduğu ilk katiledeki kişiler için bkz. Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s.146.

²⁹ Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s.147. Kâzım Karabekir tarafından Erzurum'dan seçilerek Trabzon'a gönderilen heyette bulunan kişiler için bkz. Süreyya Şehidoğlu, **Bakû Kurultayı ve Milli Mücadele'ye Sağdan Soldan El Koyma Çabaları, (Eylül, 1920)**, ?, 1975, s.34. Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'dan Bakû'ye gidecek delegeleri seçtikten sonra onlarla yapmış olduğu toplantılarda delegelerin göreceği işler, ve araştırılacak şeyler hakkında çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Yapılan bu toplantılarda özellikle kongrede Türkiye'nin yeni şekil ve mahiyetine dair bir şeyler sorulursa, bir karar vermeye yetkileri olmadığını delegelere söylemiştir. (Karabekir, **İstiklal Harbimiz, II**, s.113; Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s.150-151.) TBMM'de Bakû'ye gidecek olan delegelere vermiş olduğu talimatta şu noktaları belirtmiştir: "1. İdarî inkılâp yaptık. İçtimai inkılâp da adet ve dinimiz itibarıyla müsaittir. Ancak henüz vakti değildir. Çünkü emperyalist Avrupalılarla ve İstanbul Hükümeti ile harp halindeyiz. Aşağıdan yukarıya gelebilecek bir inkılâp inhilâlimizi mucip olur. Murahhaslarımız müzakereleri dinlemeli ve bize haber vermelidir. 2. Kurultayda Anadolu'nun hakiki inkılâpçı olduğunu ve inkılâp ruhundan başka bir şey tanımadığını bilfiil göstermek, kurultaya iştirak edecek olan Avrupalı delegelerin bu hususta itimat ve emniyetlerini kazanmak ve muavenetlerinden memleketimiz için azami istifadeyi temin etmek, memleketimizin idari tarzı ve siyaseti hakkında en iyi usul ve şekil ne olabileceğini onlara anlatmak. 3. Murahhaslarımız, Türkiye hakkında her ne şekil ve mahiyette olursa olsun bir hüküm ve karar itihazına selahiyattar değillerdir."

³⁰ **Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, s.39, 40.

³¹ **Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, s.44, 45.

nokta-i nazarı budur. Bu komünist prensibi midir? Hayır, asla. Cemaatin hislerine riayet ediyoruz. Bunu değiştirmek bizim elimizden gelmez. Çünkü bu iş için çok çalışmak ister. Şarkın ve başka memleketlerin dini akidelerine biz ihtiyatla yaklaşıyoruz. Bununla beraber Mustafa Kemal Hükümeti'nin Türkiye'de yürüttüğü siyaset komünist enternasyonalin siyaseti, yani bizim siyasetimiz değildir. Fakat İngiliz hükümetinin aleyhine yürüten her inkılâp mücadelesine yardım etmeye hazırız. Bu saatte Türkiye'de terazinin gözü kim zenginse onun tarafına eğilmektedir. Lakin bunun başka türlü olacağı zaman da gelecektir."

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Sovyetler, Anadolu'daki Milli Mücadele Hareketi'nin bir komünist hareketi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Ancak, emperyalist batı devletlerine karşı yürütülen bu hareket desteklenecek ve daha sonra Türkiye'de Sovyet Rejimi kurma yolunda çalışılacaktı.³²

Bu kongreye Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp İnkılâpçıları temsilen katılan Enver Paşa ise, kongredeki bildirisinde Anadolu'daki ordudan kendisi onu temsil ediyormuşçasına söz etmiş ve bu orduyu III. Enternasyonal tarafından birleştirilmekte olan Doğu dünyasına bağlamıştır.³³

TBMM'nin gözlemcisi sıfatıyla kongrede bulunan İbrahim Tali Bey, kongre izlenimlerini şöyle ifade eder;³⁴

"Bakû'ye gidişim, orada karşılaştığım hadiseler ayrı ve ibretli bir maceradır. Bolşevikler benim murahaslığımı tasdik etmek istemediler. Kongreye ancak müşahid olarak kabul edildim. Bir değilse birkaç defa ölümlle yüz yüze geldim. Kongrede Türkiye Komünist Fırkası temsil ediliyordu. Bolşeviklerin Türkiye namına tanıdıkları murahas Mustafa Suphi idi. Kongre riyaset divanının Türkiye'nin mukaddesatı mevzubahis olurken Mustafa Suphi'ye söz vermesi dikkat çekiyordu. Benim başkanlığım altındaki heyete ayrılmış olan yer "Komünist olmayan delegelere" mahsus kısımda idi. Mustafa Suphi ise

³² Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.157

³³ **Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, s.94, 95, 96, 97. 1920 yazında Moskova'ya gelen Enver Paşa, burada Sovyet liderlerle ilişkiler kurmuş, Sovyet liderler ise bu ilişkiden istifade etmek isteyerek, Bakû'de yapılacak Doğu Halkları Kongresi'ne Enver Paşa'nın da katılmasını uygun görmüşlerdir. Böylece Enver Paşa'nın Doğu'daki nüfuzundan faydalanılacaktır. Bu durumdan endişelenen TBMM Hükümeti, Enver Paşa'ya TBMM Hükümeti adına iş görmeye salahiyettar olmadığını bildirmiş ve Türkiye adına hareket etmemesini istemiştir. (Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.165-66)

³⁴ Darendelioğlu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, s.89-90.

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMİNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

Zinovyev'le Pavloviç ve Belakun'un (Macar Komünisti) yer aldığı ön sıralardaki imtiyazlılar ve itibarlılar arasındaydı."

İbrahim Tali Bey, kongrede sunduğu bildiriye; "Dört yıl süren harbin Türkiye'yi kuvvetsiz bıraktığını, Amerika'nın vaatlerine inanarak silahlarımızı teslim ettiğimizi, ancak Garp kapitalistleri menfaatine bütün hakkımızın ayaklar altına alındığını görür görmez kıyama kalkıldığını ve Anadolu İnkılâbı'nın Moskova İnkılâbı'ndan gördüğü tecrübelerden memnuniyetle istifade edeceğini" belirtmiştir.³⁵

Doğu Halklarının Birinci Kongresi, Türkiye'ye dair şu kararı almıştır:³⁶

"Türkiye, emperyalizmin istilacı çetelerine karşı harp yaparken kurultay ona fikir ve gönül birliği gösterecektir. Fakat kurultay, bütün Şark işçi ve köylülerine de müstakil Türkiye'ye müzahir olmalarını dilerken Türk işçi ve köylülerine de müstakil teşkilat ile nizamlı olarak toplanmalarını tavsiye eder. Onlar ancak bu sayede kendilerini hürriyete kavuştururlar. Bu suretle hükümet kuvvetlerini ellerinde tutan birkaç kişi artık kendilerini istilacı kütlelerden birinin menfaatine sürükleyemezler. Hem dahili ve hem harici zalimlerin pençesinden kurtulmaktır ki, Türkiye'yi hakiki ve sağlam istiklale kavuşturabilir".

Son oturumunu 7 Eylül 1920'de yapan kongre, "Doğu Halkları Birinci Kongresi"nin Doğu Halkları'na Bildirisi" adıyla bir bildiri yayınlarken,³⁷ doğunun sömürge altındaki milletlerini emperyalist cepheye karşı kıskırtmak ve milli kurtuluş hareketlerini teşvik etmeye çalışmıştır. Bu durum, doğu milletlerini yanına çekecek olan Rusya'nın işine yarayacaktır.³⁸

Bütün bunlarla beraber bu kongrenin Sovyetler açısından beklenen etkisini göstermediğini belirten Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi* adlı çalışmasında şu ifadelere yer vermiştir:³⁹

³⁵ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.29-31. İbrahim Tali Bey'in bildirisinin tam metni için Bkz. Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.163-164.

³⁶ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.29-31

³⁷ Doğu Halkları'nı İngilizlere karşı ayaklanmaya çağıran bildiri, bütün doğu işçi ve köylülerini Üçüncü Enternasyonal bayrağı altında toplanmaya davet ediyordu. Bildirinin tam metni için Bkz. Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.185-194.

³⁸ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I, Belgeler 2*, İstanbul, 1991, s.101.

³⁹ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.203.

“Rus Sovyet liderlerinin, Doğu Halkları’nın temsilcilerinin kongresini tertip edip onları emperyalist Batı devletlerine karşı mücadeleye çağırması ve bu mücadelede onların yanında olduğunu ilân etmesi, çok saf ve iyi niyetlerle yapışmış bir girişim olsa idi, Doğu Halkları üzerinde büyük tesirler bırakabilirdi. Ancak söylenenlerle yapılanlar arasındaki tezatlar o kadar çoktur ki, kongrenin beklenen etkisini göstermesi mümkün olamamıştır.

“Bir taraftan Doğu Halklarını başta İngiltere olmak üzere, kapitalist ve emperyalist devletlere karşı mücadeleye teşvik, sevk ve hatta onlara karşı cihâd ilân eden Sovyet liderler, diğer taraftan İngiltere ile ticaret anlaşması yapmaya çalışıyorlardı.

“Kongre, Doğu Halklarının kongresi olduğu halde, Doğu Halklarına mensup hiçbir delegenin bu kongrenin kararlaştırılması, hazırlıkları kongrenin gündemi, çalışmaları ve kararlarına etkisi ve gerçek katılımı olmamıştır. Herşey Komünist Rus liderler tarafından tasarlanmış ve sahneye konmuştur. Doğu halklarının kendi sorunlarını ortaya atarak tartıştıkları bir kongre değil, Komünist Rus liderlerin kendi düşüncelerini, kendi çıkarları doğrultusunda onlara empoze etmek için propaganda yaptıkları bir kongre olmuştur.”

Kongreden sonra, gerek TBMM Hükümeti’nin gözlemcisi olarak kongrede bulunan İbrahim Tali Bey’in gerekse kongreye Erzurum ve Trabzon’dan katılan bazı delegelerin verdikleri raporlar değerlendirildiğinde Bakû kongresi’nde, emperyalist devletlere karşı verdiği mücadelesinde Türk Milli Hareketi’ne komünizm idaresini kabul etmesi şartına bağlı olmaksızın yardım edilmesinin kararlaştırıldığı görülmektedir.⁴⁰ Bakû Kongresi’nde Sovyet düşünceleri öğrenildikten sonra, TBMM Hükümeti’nin gerek Sovyet Rusya’ya ve gerekse Komünizm rejimine ve Türkiye’deki Komünist hareketlere karşı uygulayacağı siyasî yaklaşımlarının tavrı netleşmeye başlamıştır.⁴¹

Doğu Halklarının Birinci Kongresi esnasında Cevat Bey’in durumuna gelince,

Kongreyle ilgili yapılan bütün çalışmalarda Cevat Bey’in bu kongreye, Kâzım Karabekir tarafından Erzurum’dan seçilen delege heyeti içerisinde gönderildiği tespit edilmiştir.⁴² Cevat Bey’in kongrede, Türkiye’den gönderilen

⁴⁰ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.202.

⁴¹ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.202.

⁴² *Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakû 1920 (Belgeler)*, s.195.

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMİNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

diğer delegeler gibi herhangi bir aktif rolünün olmamakla beraber,⁴³ kongreye TBMM Hükümeti'nin gözlemcisi olan İbrahim Tali Bey, 1 Ekim 1920'de Moskova'dan 15. Kolordu Kumandanlığına göndermiş olduğu mektupta kongrede sunduğu bildiriye Cevat Bey'e okuttuğunu bildirmiştir.⁴⁴

Cevat Bey ile Erzurum'dan seçilen delege heyeti içerisinde kongreye katılmış olan Dr. Salim (Cimilli) Bey, Bakû Kongresi ile ilgili olarak tutmuş olduğu notlarında, özellikle Enver Paşa'nın kendileriyle ilgilendiğini ve Cevat Bey'i kongre kararlarını tatbikine memur olarak alıkoymak istediğini belirtmektedir. Fakat Erzurum'dan kongreye katılan diğer delegeler buna şiddetle karşı çıkmıştır.⁴⁵

Öyle görünüyor ki, Cevat Bey, kongrede aktif bir rol üstlenmemiş, kongre sona erdiğinde bütün heyetler gibi Erzurum'dan gönderilen delege heyetinin de görevi sona ermiş ve yurda dönüş hazırlıkları başlamıştır. Ancak Cevat Bey, Doğu Halkları Kongresi'nden sonra 10 Eylül'de açılacak olan Türkiye Komünist Teşkilatları'nın I. Kongresi'ne de katılacak, üstelik bu kongrede başkanlık divanına seçilerek bir konuşma yapacaktır. Bu durum, Cevat Bey ile ilgili olarak çeşitli yorumlar yapılmasına sebep olmuştur.

Bu yorumlara geçmeden önce Türkiye Komünist Teşkilatları'nın Birinci Kongresi ve bu kongrede Cevat Bey'in durumuna bakmak faydalı olacaktır.

Türkiye Komünist Teşkilatları'nın Birinci Kongresi, Bakû'de Doğu Halkları'nın I. Kongresi'nden hemen sonra 10-15 Eylül 1920 tarihinde yapılmıştır.⁴⁶ Türkiye ve Sovyet topraklarında faaliyet yürüten komünist grup ve örgütü temsil eden 75 delegeyi bir araya getiren ve merkezi bir yönetim altında birleştiren bu kuruluş kongresiyle bir program ve tüzük kabul edilerek Mustafa Suphi liderliğinde bir Merkez Komitesi seçilmiştir.⁴⁷ Parti faaliyet merkezinin

⁴³ Şehidoğlu, *Bakû Kurultayı...*, s.70.

⁴⁴ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.163

⁴⁵ Şehidoğlu, *Bakû Kurultayı...*, s.70.

⁴⁶ Fethi Tevettoğlu, "Mustafa Suphi'nin Bakû'de Kurduğu Türkiye Komünist Partisi I", *Türk Kültürü*, V/54, (Nisan, 1967), s.361. Mustafa Suphi başta olmak üzere Bakû'deki Türkiye Komünist Teşkilatı üyeleri bu kongreden önce toplanan Doğu Halkları Kongresi'ne de Türkiye adına katılmışlardı. (Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.149)

⁴⁷ "Türkiye Komünist Partisi 58 Yaşında", *Ürün Sosyalist Dergi*, Sayı:51, Eylül 1978, s.29.

Anadolu'ya taşınması yönünde görüşmelerin yapıldığı bu kongre, Türkiye Komünist Partisi'nin gerçek başlangıç noktası sayılmaktadır.⁴⁸

Azerbaycan'da Sovyet Devrimi'nin yapılmasından sonra Mayıs 1920'de Bakû'ye gelen Mustafa Suphi, burada daha önce kurulan Türkiye Komünist Fırkası'nu lağvetmiş ve fırkayı İttihatçılardan temizleyerek yeni bir teşekkül haline getirmiştir.⁴⁹ Daha sonra Ankara Hükümeti ile temas kurmaya çalışan Mustafa Suphi, merkez heyet üyelerinden Süleyman Sâmî'yi Mustafa Kemal'e yazılmış bir mektupla birlikte Türkiye'ye göndermiştir.(Haziran 1920)⁵⁰ Süleyman Sâmî, Bakû'deki Türkiye Komünist Teşkilatı'nın Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'ye yapacağı yardımda aracılık etmek istediğini belirterek, Anadolu'da açık komünist teşkilatına izin verilip verilmeyeceğini sormuştur.⁵¹

Mustafa Suphi, ayrıca Bakû'de toplanacak olan kongreye Anadolu'dan delege katılımını sağlamak amacıyla Merkez Heyet üyelerinden Salih Zeki'yi de Anadolu'ya göndererek temaslarda bulunmasını istemiştir.⁵² Eylül 1920'de Bakû'de Türk Komünist Teşkilatları'nın I. Kongresi'ni toplayan Mustafa Suphi, Türkiye Komünist Teşkilatları'nın bir parti haline gelmesini sağlamış, kurulan Türkiye Komünist Partisi'nin de ilk başkanı olmuştur.⁵³

⁴⁸ Tunçay, "Kurtuluş Savaşımızda Sol Akımlar", *Yön Gazetesi*, Yıl:6, Sayı:199, 20 Ocak 1967, s.9; N.A. Subayev, "Mustafa Suphi Rusya'da", *Tarih ve Toplum Dergisi*, XVII/102, (Haziran 1992) Çev. Mehmet Fehmi İmre, s.332.

⁴⁹ Tunçay, "Kurtuluş Savaşımızda Sol Akımlar", *Yön Gazetesi*, Yıl:6, Sayı:199, 20 Ocak 1967, s.9. 1920 yılında Bakû'de Türkiyeli Türkler tarafından iki komünist parti kurulmuştur. Bunlardan ilki, 1920 başlarında kurulan "Türk Komünist Fırkası"dır. Bu fırka, 1920 yılı başında, Bakû'de Halil Paşa (Kut), Baha Sait, Dr. Fuat Sabit gibi Bolşeviklerle temas sağlamak için Bakû'ye gönderilen şahısların liderliğinde Bakû'de bulunan bir kısım Türk subay ve harp esirleri tarafından, Bolşeviklerle ilişki kurmak ve Anadolu'daki harekete destek sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. İkincisi ise, 10-15 Eylül 1920'de Bakû'de yapılan Türkiye Komünist Teşkilatları'nın Birinci Kongresi'nde alınan kararla Mustafa Suphi Başkanlığında oluşturulan "Türkiye Komünist Fırkası"dır. (Yavuz Aslan, "Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasî Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakû-1920)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 6, (İstanbul, 2002), s.31.

⁵⁰ George Haris, *Türkiye'de Komünizm'in Kaynakları*, Çev: Enis Yedek, İstanbul, 1975, s.72.

⁵¹ Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.223-224; Yusuf Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarıda Akımlar", *Belleten*, XXXV/140, (Nisan, 1971) s.612-613;

⁵² Tunçay, "Kurtuluş Savaşımızda Sol Akımlar", *Yön Gazetesi*, Yıl:6, Sayı:199, 20 Ocak 1967, s.9

⁵³ Atilla Türk, "İslam Komünizmleri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, XXI/65, (Mayıs, 1989), s.58/314. Bugün yurtiçi ve yurtdışındaki Moskova Merkezine bağlı yerli komünistlerin ilk ve asıl saydıkları Türkiye Komünist Partisi, Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Teşkilatları I.

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMİNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

Türkiye Komünist Teşkilatları'nın I. Kongresi'nde, Türkiye'de devam eden Milli Mücadele hareketine yardım edileceği ve bu arada komünizmi yerleştirmek ve işçi ile köylü hakimiyetini Türkiye'de kurmak için çalışılacağı karar altına alınmış ve bunu gerçekleştirmek için de, parti faaliyet merkezi'nin Anadolu'ya taşınması kararlaştırılmıştır.⁵⁴

Türkiye Komünist Teşkilatları'nın Birinci Kongresi'nde Cevat Bey'in durumuna gelince,

Daha önce de belirtildiği gibi Cevat Bey, Doğu Halkları Kurultayı için Erzurum'dan Kâzım Karabekir Paşa tarafından seçilen delege heyeti içerisinde bulunuyordu. Doğu Halkları Kurultayı'nun bitmesi üzerine bu heyetin de görevi sona ermişti. Bununa beraber heyet içerisinde bulunan Cevat Bey, daha sonra Mustafa Suphi önderliğindeki kongreye de katılmış ve kongrenin Başkanlık Divanı içerisinde bulunarak bir konuşma yapmıştır.⁵⁵

Cevat Bey'in⁵⁶, Türkiye Komünist Teşkilatları'nın Birinci Kongresi'nde "Anadolu'nun Vaziyeti" hakkında yapmış olduğu konuşma aşağıdadır:⁵⁷

"Harbin bidâyetinde Türkiye'nin hudutları geniş olduğu halde şimdi hudutları küçülmüş, memleket parçalanmış. Antanta⁵⁸ tarafından ise harbin bütün ağırlıkları Anadolu'nun fakir halkının boynuna yüklenmiştir. Memleket ve bundan en ziyade müteessir olan Anadolu fakir ve rençber halkının kalbinde büyük bir galeyana vardır. Bugün, İstanbul ve İngiliz Hükümeti'ne karşı başlayan kıyam hareketi da o galeyandan

Kongresi'nde Bakû'de kurmuş olduğu partidir. (Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.200.)

⁵⁴ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.241. Fethi Tevetoğlu, "Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler" adlı eserinde daha sonraki olayları şöyle yorumlamıştır: "Mustafa Suphi Bakû'de toplanmaya muvaffak olduğu kongreden sonra Türkiye'ye yapılacak silah ve para yardımının ancak kendi kanalından sağlanabileceği ümit ve imkânını Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir Paşalar nezdinde bir inanç haline getirdiğine bizzat kanarak Anadolu'ya geçecek fakat netice hiç de umduğu gibi olmayacaktır. Umumi bir milli galeyana ve kükreyiş sonunda Mustafa Suphi ve arkadaşları antikomünist Türk halkının gazabına uğrayacaklardır. (Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.243).

⁵⁵ *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, s.14-16.

⁵⁶ Kongrede Cevat Bey'in ismi "Erzurum Delegesi Cevat Bey" olarak geçmiştir. Böylece, kongreye katılan Ahmet Cevat Emre'den ayırt edilmesi sağlanmıştır. (Bayur, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadele'ye El Koymaya Çalışan...", *Belleten*, s.625.)

⁵⁷ TKF'nin Birinci Kongresi, s.14-16.

⁵⁸ İngiltere, Fransa, İtalya.

doğmuştur. Bu hareketin başında bu müdafaâ-i nefis meselesi esas idi. Fakat sonra bu hareket içtimâî, sınıflı inkişâfa mazhar olarak inkılâbi mahiyete girdi. Şiarları iki idi. Biri memleketi garp emperyalistlerine teslim etmemek, diğeri ordu arkasında milleti soyan tufeylilere karşı mübareze. İlk kongrede buna dair kararlar verildi.

“İşte bugün Anadolu canıyla, başıyla memleketi müdafaâ etmekle beraber, inkılâb yalnız temiz adamları, iş başında bulundurmaya çalışıyor. Sanadid-i İttihattan ve dalavereci yeni milyonerlerden hiçbiri harekâtın içine sokulmamıştır. İnkılâpçı Anadolu fikrini İstanbul’a anlattı. İngilizlerin elinde olan İstanbul ise, onu boğmak için elinden geleni yaptı. İngiliz silahlarıyla teçhiz ve İstanbul Hükümeti tarafından sevk edilen kuvvetlere karşı Anadolu, kararlarındaki azmini göstererek hıyanete harp ile cevap verdi. Böylece Anadolu’da dahili ve sınıflı cidal ilk adımını atmış demektir (Alkışlar). Bu mübareze ve hareket-i mühimme buhranlar içinde gittikçe kuvvet bulmakta ve halk arasında yayılmaktadır.⁵⁹ Fukara halkın hukukunu müdafaâ için hükümet mesarifatının mühimce kısmını zengin sınıflara yüklemek istemişti. Zenginler irticai kuvvetler yarattılar fakat halk kitlesinin bütün azameti önünde bu kuvvetler kâmilten erimektedir.

“Anadolu hareketi başta Rusya inkılâbının mahiyetine vakıf değildi. Fakat son zamanlarda bütün hakikat anlaşılmaya başlamıştır. Anadolu’da sol sosyalistlerin eskârını neşreden gazeteler vardır. Erzurum’da çıkan “Albayrak”, halkı inkılaba götürüyor. Hareket günden güne inkişâf ediyor. Komünist fikir ve teşkilatları gittikçe kuvvet buluyor. İşte Anadolu’nun hakiki vaziyeti! Anadolu şimdiki hükümeti son ideal hükümet kabul etmiyor. Zaman gelecek halk emeline muvafık hükümet şekline de nail olacaktır. Anadolu, Rusya’dan içtimâî inkılâptan büyük müzaheretler bekliyor. Anadolu, başladığı bir inkılâp hareketiyle yalnız kendisi için değil bütün beşeriyet için selâmet vaat ediyor”.

“Mukaddema halkın makâm-ı hükümdariye karşı büyük hürmeti vardı. Her şeyini oraya medyun addediyordu. Fakat Şark vılayetlerinde bu fikir tamamen değişmiştir. Çünkü halk padişahın memleketi ne felaketlere sürüklediğini görmüş ve şimdi halaskâr olarak kendini meydana atmıştır (Alkışlar).

Cevat Bey’in Türkiye Komünist Teşkilatları Kongresi’ne katılarak bu konuşmayı yapmış olması kendisi açısından çözülememiş bir bilmece gibidir.⁵⁹

⁵⁹ Özellikle de bu konuşma içerisinde, kendisinin de yayın heyetinde bulunduğu Erzurum’da çıkan Albayrak Gazetesi’nin Anadolu’da sosyalist fikirleri neşreden gazetelerden biri olduğunu ve

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMÜNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞI İKLI BAZI MEKTUPLAR**

Öyle ki, Erzurum'da Kâzım Karabekir tarafından kendisinin de içinde bulunduğu heyete verilen talimatta bu konudan söz edilmemiştir.⁶⁰ Durum böyle olunca Cevat Bey'in Bakû macerası ve Türkiye Komünist Teşkilatları Kongresi'ne katılması ile ilgili olarak onun komünistliği bağlamında bir takım fikirler ve yorumlar ileri sürülmüştür.

Örneğin, Doğu Halkları Kongresi'ne Trabzon'dan seçilen delege heyeti içerisinde bulunarak katılan Hafız Mehmed Bey, 18 Nisan 1921'de Albayrak Gazetesi ile ilgili görüşmelerin yapıldığı TBMM Gizli oturumunda şunları ifade etmiştir:⁶¹

"...Bu kongre (Şark Milletleri Kongresi) akdedilinceye kadar Erzurum'da intişâr etmekte olan bu gazete (Albayrak) milliyetperverane makaleler yazıyordu. Bakû Kongresi'ne iştirak etmek üzere gelen bu gazetenin Başmuharriri Cevat, Ethem Nejat, İsmail Hakkı Beyler Bakû'ye muvasalat ettikleri ilk günler pek milliyetperverane sözler söylüyorlardı. Müştereken çalışıyorlardı. Hatta kongrede Ankara Hükümeti namına nutuk söyleyecek olan Doktor İbrahim Tali Bey de mahallin bendenize havale etmişti. O gün saat 3'de içtima etmek üzere karar verildi. Saat Üçte Cevat gelmedi. Dörtte beşte yine gelmedi. Çizdik. Tali Bey'le bütün rüfeka altıda geldiler. O sırada haber aldık ki, Cevat, Ethem Nejat ve İsmail Hakkı, Mustafa Suphi'nin taht-ı riyasetinde bulunan Türkiye İştirakiyun Cemiyeti'nde imişler. Saat altı buçukta bunlar gelince dedik; "nerede kaldınız, niçin tehhür etmediniz?" Dediler ki Efendiler, biz sizinle tevhidi mesai edemeyiz. Çünkü biz kadimen Bolşevikiz. Siz yanlış yola gidiyorsunuz. Gelin hep beraber tevhid-i mesai edelim. Biz tabii buna karşı diyorduk ki, biz millîtimiz namına, Müslümanlık namına bununla bir iyilik temin edebilir miyiz? Mühim ihtilalâtın şahidi olacaksınız. Eğer bu gaye fevt olursa ben Bolşeviklik komünistlik anlamam Bakû'de konferans devam ettiği müddetçe bunların

halkı komünizme doğru götürdüğünü söylemesi ayrıca Ankara Hükümeti'ni son ideal hükümet olarak kabul etmediğini belirtmesi oldukça dikkat çekicidir.

⁶⁰ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, II, s.113. Ayrıca, Cevat Bey'le beraber Bakû'ye gönderilen heyet içerisinde bulunan Dr. Salim Cimilli hatıralarında Cevat Bey'in bu durumuna yönelik olarak herhangi bir bilgi vermemiş, sadece Doğu Halkları Kurultayı esnasında Enver Paşa gibi Mustafa Suphi'nin de Cevat Bey'le ilgilenerek onu kendi yanında alıkoymak istediğini belirtmiştir. (Şehidoğu, *Bâku Kurultayı...*, s.70-71.)

⁶¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, Ankara, 1985², s.39-40.

Erzurum'dan aldıkları mektupları Mustafa Suphi'ye veriyorlardı. Mustafa Suphi Bey her akşam geliyordu. Bolşevik rüesasi da oraya geliyordu.

....(Bakû'den) avdetimi müteakip Erzurum'da vali ve kumandanlara varıncaya kadar intihapla olsun diye kıyamet koptu. Trabzon'da bunu işitince ahalinin vali ve kumandana varıncaya kadar intihabını istedi... Kendi tahkikatım, bu mesele Bakû'de Mustafa Suphi ile Cevat arasında yapılan antant ve itilâf neticesinde gerek Erzurum'daki vekâyi ve gerek bu makaleler sırf bundan ileri geliyor..."

Milli Mücadele'de Erzurum adlı çalışmasında ise Haluk Selvi, Cevat Bey'in bu durumuna yönelik olarak şu noktalara değiniyor:⁶²

"Cevat Bey, Erzurum'un Ermeni zulmünden kurtarılmasından sonra bu şehre gelmiş ve Müdafaa-i Hükuk Teşkilatı'nın kurulmasında önemli görevler almıştı. Hâla bu teşkilatla yakın ilişkiler içerisindeydi. Onun Bakû Kongresi'nde (Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi) bu şekilde konuşarak Erzurum'u ve Albayrak Gazetesi'ni bir komünizm merkezi olarak göstermesi onun Mustafa Suphi ile olan ilişkilerini göstermektedir".

Aynı şekilde Moskava'da bulunan İbrahim Tali Bey, 1 Kasım 1920'de Kâzım Karabekir Paşa'ya göndermiş olduğu bir telgrafta, "Cevat Bey'in öteden beri Marksist olduğunu, diğer arkadaşlarıyla Bakû'de partiye girdiğini, biraz müfrit olmakla beraber cüretkâr olmadığını belirtmiştir."⁶³

Cevat Bey hakkında belirtilen bu görüşler ve onun Türkiye Komünist Teşkilatları'nın Birinci Kongresi'ne katılımıyla ilgili olarak şunlar ileri sürülebilir:

Temmuz 1920'de, Türkiye Komünist Teşkilatı Merkez Komitesi üyesi Salih Zeki, TBMM Hükümeti ile işbirliği sağlamak ve komünizm propagandası yapmak üzere Türkiye'ye gönderilip kendisine bu konuda Türkiye Komünist Teşkilatı tarafından vekâlet verilmiştir.⁶⁴ Ağustos 1920'de Kâzım Karabekir Paşa ile

⁶² Haluk Selvi, *Milli Mücadele'de Erzurum, (Yayınlanmamış Doktora Çalışması)*, Erzurum, 1998, s.261.

⁶³ Selvi, *Milli Mücadele'de Erzurum*, s.261, Dip.227

⁶⁴ *TKF'nin Birinci Kongresi*, s.28-29; Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, I*, s.102. Türkiye Komünist Teşkilatı, bir taraftan propagandacılar vasıtasıyla Anadolu'da teşkilat çalışmalarını yürütürken, diğer taraftan da Anadolu'ya resmi temsilcilerini göndererek TBMM Hükümeti ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla 1920 yılı yazında TKT'nin önde gelen şahsiyetlerinden Süleyman Sami Ankara'ya Salih Zeki ve arkadaşları ise Erzurum'a gelmiştir. (Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.268)

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMİNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

Erzurum'da görüşen Salih Zeki, Bolşevik idare tarzının kabul edilmesi gerektiğini, bu amaçla 1 Eylül'de Bakû'de yapılacak olan Türk Komünist toplantısına Anadolu'dan sekiz-on delegenin gönderilmesini ve kendisine Erzurum'da teşkilat yapması için müsaade edilmesini istemiş, Kâzım Karabekir Paşa'da bu konuda gizli olarak Albayrak Heyeti ile görüşmesini salık vermiştir.⁶⁵

Salih Zeki Bey'in Erzurum'daki faaliyetleri sonucu Türkiye Komünist Teşkilatı ile Albayrakçılar, dolayısıyla da Cevat Bey arasında bir yakınlaşma doğması muhtemeldir. Buradan hareketle, Cevat Bey'in Mustafa Suphi ile yakınlaşıp, Bakû'de Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi'ne katılmasında Erzurum'da adı geçen bu görüşmelerin etkisinin olduğu düşünülebilir.

Bütün bunların yanında Cevat Bey'in bu durumuna yönelik değişik görüşler de öne sürülmüştür. Bu görüşlerin başında Cevat Bey'in TBMM Hükümeti tarafından gizli bir görevlendirme ile Türkiye Komünist Teşkilatları'nın Birinci Kongresi'ne katıldığı görüşü gelmektedir. Öyle ki, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları* adlı eserinde George Harris, "TBMM, Türkiye'nin çıkarlarını korumak amacıyla Cevat Bey ile kendisine sadık birkaç kişinin Bakû'de toplanan Türk Komünist Kongresi'ne katılmalarını düzenlemişti." şeklinde bir bilgi yer vermektedir.⁶⁶

Milli Mücadele Yıllarında Erzurum'da Halk Hükümeti Kurma Girişimi konulu makalesinde Betül Aslan, Cevat Bey ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

"Cevat Bey'in bütün bu faaliyetlerini TBMM Hükümeti'nin bilgisi dahilinde yaptığı anlaşılmaktadır. Demokrat Parti- iktidarı zamanında yaşanan Demokrat Parti- CHP çekişmesi esnasında, Cevat Bey'in komünist olduğu ve Bakû'de Bolşevik kongrelere

⁶⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimiz, II*, s.120-121. Özellikle bu hassas günlerde, Sovyet Hükümeti ile bir ittifak yaparak onlardan sağlanacak yardımı oldukça önemseyen Milli Mücadele Liderleri, bu uğurda pek iyi bilmedikleri Bolşevik idare tarzına karşı dahi olumlu yaklaşımlar içerisine girmişlerdir. Bu yüzden Sovyet Hükümeti ile çalıştığı haber alınan Türkiye Komünist Teşkilatı mensuplarına karşı da ılımlı yaklaşımlar sergilemişlerdir. TKT tarafından Anadolu'da gizli propagandaya girişildiği bilinmesine rağmen Sovyetlerle ilişkilerin durumu belli oluncaya kadar bunlara karşı sert önlemler almaktan kaçınılmıştır. (Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.276,278)

⁶⁶ Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s.18.

katıldığı gündeme getirilmiş ve Cevat Bey bu konularda bazı suçlamalara maruz kalmıştır. Cevat Bey, bu ithamlara basın aracılığı ile gereken cevapları vermiştir.”⁶⁷

Yine Cevat Bey’in Türkiye Komünist Teşkilatları Kongresi’ne katılarak orada hararetli bir konuşma yapması hususunda Hikmet Bayur, şüphelerini şu şekilde dile getirmiştir:⁶⁸

“Dursunoğlu’nun bu durumu bu yazar için çözümlenmemiş bir bilmece gibidir. Aramızda dostluk vardı. Ancak bu yönü kendisine doğrudan doğruya sormayı uygun görmedik. O, birçokları gibi bir süre komünizme inanmış, sonra bunun uygulanmasını görerek ondan yüz mü çevirmiştir, yoksa Bakû’ye görevli olarak mı gitmiştir ve bunu belli etmemek için mi ara sıra kongrede çok ateşli konuşmuştur? Bizce onun o evredeki inançları bakımından en üstün olasılık kendisinin komünistliğe deyin gitmeyen ancak Sovyet biçimde seçimler yapılmakla birlikte ana çizgileri belirsiz bir “halk yönetiminin” kurulmasına yatkındı. Doğal olarak ilk zamanlarda Rusya’da yapıla gelen gerçek seçimi düşünüyordu. Daha sonra bu tereddütlü evreden önce olduğu gibi, yine tam Atatürkçü olacaktır.”

Son olarak, Cevat Bey’in Bakû’deki hareket ve söylemlerine dair bilgiler Kâzım Karabekir Paşa tarafından bilinmesine rağmen, Paşa’nın Cevat Bey hakkında herhangi bir girişimde bulunmaması ve Albayrak Başyazarı Mithat Bey’in başına gelen tevkif ve tahkikat gibi olaylarla karşılaşmaması, Bakû macerasından sonra Cevat Bey’in hiçbir şekilde komünist teşkilatıyla bir ilişkisine rastlanmaması, yine ve bu konu ile ilgili olarak daha sonraki yıllarda Cevat Bey’in hiçbir yorumda bulunmamış olması onun gizli bir görevlendirme ile TKT Kongresi’ne katıldığını destekler mahiyettedir.⁶⁹

⁶⁷ Betül Aslan, Cevat Bey ile ilgili olarak ifadelerine şöyle devam etmektedir: “Cevat Bey ile yakın mesaisi olan rahmetli babama bu konuları sorduğumda bana, kendisinin de Demokrat Partililerin yaptığı bu ithamlara ilişkin olarak Cevat Bey’e aynı soruları sorduğunu söyledi. Cevat Bey’in çok samimi olarak, o günlerde mevcut şartların bazı şeyleri yapmalarını gerektirdiğini ve bütün her şeyi Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir Paşaların bilgisi dahilinde, onların emirleri doğrultusunda yaptığını kendisine ifade ettiğini bana anlatmıştı.” (Betül Aslan, “**Milli Mücadele Yıllarında Erzurum’da Halk Hükümeti Kurma Girişimi**”, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Gününe Erzurum I. Uluslar arası Sempozyumu, (23-25 Temmuz 2002), Ankara, 2003, s.562, Dip. 37.

⁶⁸ Bayur, “**Mustafa Suphi ve Milli Mücadele’ye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarıda Akımlar**”, **Belleten**, s.625, Dip.91.

⁶⁹ Başak, **Milli Mücadele Günleri’nde Cevat Dursunoğlu**, s.179.

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMÜNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

Bütün bu bilgilerle birlikte, Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de -özellikle Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra, yaşanan DP-CHP çekişmesinde tarafların birbirlerini "komünistlikle" karalama kampanyaları esnasında- CHP Erzurum Milletvekili olarak Mecliste yer alan Cevat Bey'e⁷⁰ yönelik olarak Bakû kongrelerinden bahisle onun komünist olduğu yolunda DP yanlısı yayın organları tarafından bir takım ithamlarda bulunulmuş ve konu günlük politika malzemesi olarak kullanılmıştır.⁷¹

1946 yılında Millet Dergisi, komünizm aleyhine kaleme aldığı bir yazı dizisinde o dönemde CHP Erzurum Milletvekili ve CHP Genel İdare Kurul Azası olan Cevat Bey'in komünistliği yönünde bir takım ithamlarda bulunmuş, bu yazılara karşılık olarak Cevat Bey, dergiye iki mektup göndererek bu mektupların yayınlanmasını sağlamıştır. Yapılan ithamlara geçecek olursak,

Millet Dergisi, 8 Mayıs 1947 'de "*Türkiye'yi Bolşevikleştirecek Birinci Beş Yıllık Kızıl Plan: Milli Mücadele'ye Karşı Komünizm*" başlıklı yazısında Bakû Kongresi'ne değinerek şunları ifade etmiştir:⁷²

"Bakû Kongreleri ve Erzurum Hadiseleri: Bu arada doğuda da mühim işler oluyordu. Bakû'de meşhur ve tarihi Bakû Kongresi toplanıyordu.(Bu Şark Milletleri

⁷⁰ Cevat Bey'in, Bakû'deki kongrelere katıldığı zaman Erzurum'da Muallim Mektebi Müdürlüğü görevinde bulunuyordu. 2 Mart 1921 tarihinde Kars Maarif Müdürlüğü'ne atanan Cevat Bey, 30 Eylül 1922 tarihinde Erzurum Lisesi Müdürü olarak Erzurum'a geri dönmüş ve 1924 yılına kadar bu görevde kalmıştır. 3 Nisan 1924'te Şark Vilâyetleri Maarif Müfettişi. 31 Kasım 1925'te de İlköğretim Genel Müdürü olmuştur. 1 Ocak 1926 tarihinde Orta Öğretim Genel Müdürlüğü görevine getirilmiştir. 12 Ocak 1931 tarihinde *Avrupa Türk Talebe Müfettişi* olarak Berlin'e gönderilen Cevat Bey, 1935'e kadar bu görevde kalmış, daha sonra yurda dönerek *Bakanlık Teftiş Kurulu Başkanlığı*'nda bulunmuştur. Bu son vazifesi sırasında *Yüksek Öğretim ve Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü* de yapan Dursunoğlu, 1942-1946 tarihleri arasında VII. Dönem Kars ve 1946-1950 tarihleri arasında VIII. Dönem Erzurum CHP Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunmuştur.(Başak, *Milli Mücadele Günleri'nde Cevat Dursunoğlu*, s.7-8, 181.)

⁷¹ Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'da resmen kurulduktan sonra Temmuz 1946'da yapılan seçimlerle meclisteki 465 sandalyeden 62 sini elde etmeyi başarmıştır. Bu yıllarda her iki partinin, kendini diğerinden farklı göstermeye çalışmak için kullandıkları usullerden biri de "birbirlerini komünistlikle karalamak" olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından CHP içinde kendilerine karşı gelişmekte olan bu muhalefeti, nefret edilen "komünizm" ile özdeşleyen birtakım unsurlar dahi ortaya çıkmıştır.. DP ve CHP, birbirlerini komünizme karşı yumuşak davranmakla suçlamışlar, hattâ DP, CHP tarafından Moskova'nın hizmetinde olmakla itham edilmiştir. (Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 2002¹², s.308-311.)

⁷² *Millet*, 8 Mayıs 1947, Sayı:66

Kongresi'nde Enver Paşa'nın bir mektubu okunmuş ve Milli hükümetin emri ile İbrahim Tali Bey de bu kongre ile alâkadar olmuştu) Bu kongreye Erzurum ve Trabzon muntıklarından murahhaslar gidiyorlardı. Bu murahhaslar arasında Dursunbeyzâde, Muallim Cevat Cafer, Hikmet ve şimdilik adlarını tasrihe lüzum görmediğimiz. Bazı kimseler bulunuyorlardı.

"O vakit ele geçen vesikalar arasında çok dikkate değer pasajlar vardır. Bakü Kongresi'nden dönen Doğu komünistleri bu yolda faaliyete geçiyorlar. Bunlar deniz yolu ile Batum'a gidip gelen takacı kaptanlar (Hüseyin Kaptan ve arkadaşları) vasıtası ile sık sık Kafkâs Merkezi'nden ve dolayısıyla Moskova'dan gelen emirleri alıyorlar. Bu sıralarda Samsun Polis Müdürü Cemal Bey'in böyle bir emir eline geçiyor. Bu emre göre faaliyet sahası Samsun'a kadar teşmil edilecektir ve yakında bazı doğu komünistleri Samsun'a gelerek oradaki hazırlıkları tamamlayacaklardır. Hakikaten kısa bir müddet içinde Muallim Dursunbeyzâde Cevat (Şimdi Erzurum milletvekili ve CHP Genel İdare Kurul Azâsı'dır.) Samsun'a geliyor. Cemal Bey hemen kendisini tevkiif ediyor ve bu sırada bazı vesaiiki ele geçiriyor. Biz bu mevzuu da burada kısaca kaydederek geçiyoruz. Çünkü bu hadise üzerine doğu illerimize sıkı bir temizlemeye geçiliyor ve hareket bu bölgede duraklıyor..

"Bundan sonra komünist unsurların iki türlü hareketine şahit oluyoruz. Bu devrede bir kısım "eski" komünistler yavaş yavaş maarif bünyesine girmişlerdir. Nafi Atuf, Orta Tedrisat Müdürü, bilâhare müsteşar olacaktır. Cevat, Maarif Vekaleti Müfettişi, sonra da Orta Tedrisat Müdürü vazifelerini üzerine alacaktır. Diğer taraftan da Tevfik Rüştü Hariciye'ye gelecektir. Bunların ondan sonra hiçbir açık komünist faaliyetleri dikkati çekmeyecektir."

Millet Dergisi, Cevat Bey'in komünistliği yönündeki ithamlarına 22 Mayıs 1947'de, "Üçüncü Beş Yıllık Kızıl Plan Büyük Hazırlık Devresiydi" başlığı altında sunduğu yazıda, Komiternin, Türkiye'de komünistliği yaymak yolunda dili ve dini dejenere etme planını açıklayarak şöyle devam ediyor:⁷³

"Bundan evvelki yazılarımızda adı birkaç defa geçmiş olan Dursunbeyoğlu Cevat Bey'in Orta Tedrisat Umum Müdürlüğü zamanında evvela okullarda din dersleri mecburi olmaktan çıkarıldı. O vakit Cevat Bey'in el yazısı ile yazdığı bir notta şu ifade yer almıştır :

⁷³ Millet, 22 Mayıs 1947, Sayı: 68.

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMÜNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

"Bu dersler hoca noksanı ve din derslerinin verilmesi lazım gelen kat'i hedefin tamamen takarrür etmemiş olması sebebiyle ilk hamlede mecburî olarak tedristen çıkarılacak ve müteakiben de ileride verilecek kat'i şekle intizaren bütün bütün lağv edilecektir."

Cevat Bey, kendine yapılan bu ithamlardan sonra dergiye yayınlanmak üzere bir mektup göndermiş, bu mektuba Millet Dergisi tarafından daha detaylı bir karşılık verilmesi üzerine Cevat Beyi ikinci bir mektup göndermek zorunda kalmıştır. Karşılıkla yazılan bu mektupları aynen alıyoruz:

B.CEVAT DURSUNOĞLU'NUN MEKTUBU⁷⁴

"Erzurum Milletvekili B Cevat Dursunoğlu'ndan aşağıdaki mektubu aldık:

"Derginizde şahsım hakkında yazılan asılsız isnatları hayretle okudum. Aşağıdaki cevaplarımın derginizin ilk çıkacak nüshasının aynı sahifesinde aynı punto ile basılmasını matbuat kanununun bu husustaki hükümlerine dayanarak talep ediyorum:

"1) 1920 yılı Ağustos'unda Bakû'de toplanan kongre "Şark Milletleri Kongresi"dir. Komünistlerin bir parti kongresi değildir. Bu kongrenin konusu, bütün Şark Milletleri'nin kurtuluşu ve istiklâli idi. Bunun için bu kongreye Hint'ten, Çin'den ve daha bir çok Şark memleketlerinden bir çoğu komünist olmayan bizim gibi milliyetçi delegeler de gelmişti. Bu kongreye Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin emir ve tensibi ve Şark cephesinin o zaman en yetkili kumandanının emir ve talimatıyla Erzurum'dan Binbaşı Arifi Binbaşı Şükrü, Hazine Vekili Mesut, Hükümet Tabibi Dr. Salim, Emekli Yüzbaşı İsmail ve ben resmen gönderildik. Orada Trabzon'dan gelen heyetle birlikte o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova'daki temsil heyetinden Bay Dr. İbrahim Tali'nin başkanlığı altında bu kongreye iştirak ettik. Dönüşte de milli hükümetin yetkili makamına kongrenin bütün safhaları hakkında lazım gelen malûmatı verdik. Çalışmalarımız bu makamlarca memnurlukla karşılandı. Zamanı gelince daha yetkili zatların tarihimizin bu faslını aydınlatmak için bunları tafsilatıyla açıklayacaklarını sanırım. O zamanki şartlar altında Bakû' ye kadar gitmek maddi ve manevi ağır fedakarlık

⁷⁴ Cevat Bey tarafından 12 Mayıs 1947'de yazılan bu mektup, dergide 6 Haziran'da yayınlanmıştır. Millet, 6 Haziran 1947, Sayı: 70.

isteyen millî bir vazife idi. O vakit bu vazifeyi başaranlar bir milliyetçi olarak bugün de iftihar duymaktadırlar.

"2- Bu kongreden bir müddet sonra Samsun'a giderek orada tevkif edildiğim baştan başa uydurmadır. Ben o yıllarda Samsun'a ayak basmadığım gibi, bütün ömrümde hiçbir yerde bir dakika bile tevkif edilmemiş ve hatta zan altına alınmamış bir vatandaşım. Binaenaleyh diğer isnatlarda bunun gibi asılsızdır.

12 Mayıs 1947

Erzurum Milletvekili

Cevat Dursunoğlu"

**"SAYIN BAY CEVAT DURSUNOĞLU'NA ŞİMDİLİK BAZI
NOKTALARI DAHA AÇIKLIYORUZ!.."75**

"Erzurum Milletvekili bu yazdıklarımızı ve yazmadıklarımızı "ispat etmek şartıyla" bizi adalet huzuruna çağırmak isterse emirlerine amadeyiz."

"Cevat Dursunoğlu'ndan aldığımız mektup orta sayfamızdadır:

"Ölçüsü kanuni mecburiyetimizi geçiyor. Fakat biz yine aynı sütuna koyduk. Gayemiz şahısları değil bir davayı ve tarihi ortaya koymaktır. Biz bir çok vesika ve şahadetleri kısaca kaydedip geçtiğimizi tekrar tekrar söylemiştik. Fakat Sayın Milletvekili İstanbul Posta İdaresini Ankara'dan mütemadi telefonlarla takip etmiştir. Bu mektuba büyük bir hassasiyetle ehemmiyet vermiştir. Bizde istediği gibi o mevzua tekrar dönüyoruz:

"1- Sayın Dursunoğlu, 1920'de Bakû'de toplanan kongrenin komünist kongresi olmadığını söylüyor. Bu sahifeye 2 Şubat 1926 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nden bir başlık klişesini aynen aldık. Burada şu cümle vardır:

"1336 (1920) tarihinde Bakû'de Zinoviyef'in riyasetinde in'ikat eden komünist kongresine iştirak eden bir maznun isticvab edilirken neler söyledi?"

"Hakimiyet-i Milliye'nin millî hükümetin resmî gazetesi olduğunu ve hükümetin resmi kanaatlerini hassasiyetle ifade ettiğini tasrihe bilmeyiz lüzum var mıdır? Bu yazıda sözü geçen komünist maznun Cevat Dursunoğlu'nun beraber gittiklerini söylediği şahidi

⁷⁵ Millet, 6 Haziran 1947, Sayı: 70.

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMÜNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

"Emekli Yüzbaşı İsmail'dir. İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umumîsi rahmetli Necip Ali de şunları söylüyor:

"Maznunun söylemiş olduğu şeyler kanaatbahş değildir. Sırf tarihin tenviri için sorulan suallere cevap vermedi. İsmail Efendi'nin mektubundaki umdeler doğrudan doğruya proleterya umdesidir. Bolşevizm, bir memlekete girerken evvela böyle propaganda yapar. Mektubun tarz-i neşri de Bolşevizmin neşri esasına istinat eder."

"Bu cümleleri de aynı tarihli Hakimiyet-i Milliye'den alıyoruz. Bakû Kongresi'nin zabıt hulasalarını gösteren bir kitabın Meclis Kütüphanesi'nde bulunduğunu da kaydedelim. Arzu edenler bu kitapta daha tafsilat bulabilirler. Gerekirse biz de neşrederiz.

"Fakat şimdi biraz da biz soralım:

"Sayın Cevat Dursunoğlu mütarekede Almanya'dan döndükten sonra fiilî hizmetini meskût geçiyor. Fakat Erzurum'a gider gitmez "Hürriyet ve İtilâf Fırkası Kâtib-i Umumîsi olduğunu unuttu mu? Bu fırka nasıl dağıldı? Yerine Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nasıl kuruldu? Nutuk'ta o zamanki faaliyeti gayet iyi tasrih edilen "Muhipler Cemiyeti" ile münasebeti ne derece idi. Atatürk, bu cemiyetten ve bu işlerden nasıl bahsediyor? Acaba Sayın Cevat Dursunoğlu bunları biliyorlar mı?

"2- Sayın Dursunoğlu, kongreye iştirak edenlerin adlarını yazarken Fuat Sabit'in ismini ihmal etmiştir. Bu meşhur Fuat Sabit ve yukarıda adı geçen İsmail ile kendisinin Bakû'de komünist fikrasına girdiği yalan mıdır? İsmail, İstiklâl Mahkemesi'nde bunu teyit etmemiş midir?

"Cevat Dursunoğlu Bakû'den dönünce Müdafaa-i Hukuk'taki arkadaşlarının "siz Bolşevik oldunuz" diye kendilerinden yüz çevirdiğini unuttular mı? Nihayet "artık komünist propagandası yapmayacaklarına dair bir "taahhütname" imza etmediler mi? Mektuplarında "çalışmalarımız memnuniyetle karşılandı" demekle bunları mı kastediyorlar?

"3- Kâzım Karabekir Paşa, ile Atatürk'ün aralarını açmak hususunda "akla gelen her çareye başvurulması" bir komünist planıdır. Buna ait bir çok vesika neşredeceğiz.

"Sayın Büyük Millet Meclisi Reisi, Karahan'ın kara listesindeki komünist düşmanlarının başındadır. Bunu da yakında "Kızıl Plan" tefrikasında neşredeceğiz.

"Hal böyle iken Erzurum'dan Atatürk'e 50 imzalı bir telgraf çekilmiştir. Bu telgraftaki imzaların halk olmayıp, "bazı memurlar" olduğunu Atatürk nutkunda tasrih etmiştir. Bu telgraf hakkında Atatürk'ün verdiği hükmü ve bütün bu işlerin iç yüzünü Nutuk'un 295-306 ıncı şahifeleğinde okumak çok faydalı olur. Bu telgrafta o aralıklarda Erzurum'da Polis Müdürü Vekili olan Cevat Dursunoğlu'nun da imzası yok muydu? Sayın Dursunoğlu Albayrak Gazetesi'nde çalıştı mı? Oradaki yazılarını hatırlıyor mu? Bu gazete nasıl ve kimin tarafından kapatıldı.

"4- Sayın Cevat Dursunoğlu mektubunun sonunda : "Hiçbir yerde bir dakika tevkif edilmediğini ve hatta zan altına alınmadığını" söylüyor.

"Biz de soruyoruz:

"Erzurum'dan Sarıkamış'taki harp divanına gönderilmek üzere Merkez Kumandanı Miralay Zileli Emin Bey'in tevkif ettiği kimdir. Cevat Dursunoğlu, Mithat Bey'le beraber Sarıkamış'ta mevuk kalmadı mı? Bu Mithat Bey'in Bolşevikliği hakkında Nutuk'un 300 üncü sahifesinde bir vesika olduğunu unuttular mı?

"Yerimiz azdır.. Şimdilik bu kadarla iktifa ediyoruz. Cevat Dursunoğlu yazdıklarımızı ve yazmadıklarımızı "ispat etmemize müsaade etmek şartıyla" bizi adalet huzuruna çağırırsa emirlerine âmadeyiz! Fakat Allah'ın ve milletin önünde bu hadiseler şahitlerinin doğruyu söyleyeceklerine büyük vicdanlara güvenerek inanıyoruz.

"Şahitlerimizden bazılarının isimlerini arz edelim: Başta, Sayın General Kâzım Karabekir olmak üzere Erzurum Milletvekili Raif Dinç, Kuva-yı Milliye kumandanlarından Cafer Erçikan, Emekli Albay Emin Zileli, Eski Urfa Milletvekili Refet Ulgen vs.vs.

"Ayrıca; Şark orduları Sarıkamış Harp Divânı'nın dosyaları ile 1926 İstiklâl Mahkemesi dosyaları, bazı maarif dosyaları ve Hakimiyet-i Milliye'nin bazı sayıları ile Albayrak koleksiyonu yazılı vesikalardan sadece bir kaçıdır. Karar Sayın Dursunoğlu'nundur".

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMİNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

CEVAT DURSUNOĞLU'NUN MEKTUBU⁷⁶

Bay Cevat Dursunoğlu'ndan –noter vasıtasıyla!- bir açıklama mektubu aldık.

Aynen neşrediyoruz:

“Derginizin 70 inci sayısında çıkan yeni isnatları ve benimle ilgisi olmayan gazete başlığını hayretle okudum. Aşağıdaki cevaplarımın derginizin ilk çıkacak nüshasının aynı sahifesinde aynı sütunlarında ve aynı puntolarla basılmasını Matbuat Kanunu'nun bu husustaki hükümlerine dayanarak talep ediyorum:

“1- 27 yıl önce hükümetin emri ve talimatıyla iştirak ettiğim Bakû Kongresi'ne dair yazınıza bundan önceki yazımla cevap verdiğim için bu babda şahsımı ilgilendirmeyen sözlerinizi cevaptan müstağni görürüm.⁷⁷

“2- Mecmuanızda yazdığınız gibi ben Almanya'dan mütarekede dönmüş değilim. Çok daha önce yani, Birinci Cihan Harbi'nden evvel memleketime geldim ve yedek subay olarak o harbin sonuna kadar cephelelerde düşmanla çarpıştım. Mütarekeden sonra ne işler gördüğümü Atatürk'ün Nutku'nun 38 inci sayfasında herkes okuyabileceği gibi Müdafaa-i Hukuk'un nasıl teşekkül ettiğini de vesikaları ile birlikte daha geçen sene neşrettiğim “Milli Mücadele'de Erzurum” adlı eserimde yazdım. Merak edenler okuyabilirler.

“3- Mahiyeti herkesçe bilinen “İngiliz Muhipler Cemiyeti”nin mensuplarını; 1926 yılında Ankara Valisi olan ve şimdi Çoruh Milletvekili bulunan Sayın Atıf Tüzün'ün Başkanlığı altında hususî kanununa göre toplanan Heyet-i Mahsusa'nın bir azâsı sıfatıyla muhakeme ettim. Şimdi hakikatin ne olduğunu anladınız mı?

“4- Ben ne Bakû'de ne de dünyanın hiçbir yerinde değil komünist partisine milli olmayan hiçbir cemiyete girmiş değilim. Bu iddia tamamen uydurma ve yalandır.

“5- Dr. Fuat Sabit Erzurum'dan giden heyetle beraber bulunmadığı için ismini zikre lüzum ve sebep görmedim. Herhangi bir vatandaşın 27 yıl evvelki siyâsî akidesi beni ilgilendirmez. Yüzbaşı İsmail'e gelince: Bana hiçbir taallûku olmamakla beraber on yıl önce ölmüş olan bu vatandaş yirmi sene önce bir suç işlemiş yahut herhangi bir sebepten dolayı bir iftiraya uğramış ve hattâ mahkûm olmuş olabilir. Yalnız istihkâmlarında kanını akıttığı Erzurum'un ve bütün harp arkadaşlarının milliyetçi olarak tanıdıkları Yüzbaşı İsmail'in

⁷⁶ Millet, 26 Haziran 1947; Sayı:73

⁷⁷ Cevat Dursunoğlu'nun 6 Haziran 1947 tarihli Millet Dergisi'nde yayınlanmış olan mektubu.

(Nalbantoğlu) milliyetçi olmayan herhangi bir siyasi teşekküle girdiğine vakıf olmadığım gibi ihtimalde vermem. Bu ölüyü derginiz vasıtasıyla umumî eskâra jurnal etmek isteyenlere karşı söylenecek sözü rahmetliyi tanıyanların vicdanına bırakıyorum.

"6- Arkadaşlarım ve ben Bakû'den döndüğümüz vakit o zaman ki Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti'nde bulunan öteki arkadaşlarımızın bizlerden "yüz çevirdikleri" isnadı tamamen asılsızdır. Pek çoğu bugün hayatta olan bu arkadaşlarla o zamanki ve bugünkü dostluklarımızdan müteakiben zevk ve şeref duymaktayız.

"7- Komünist propagandası yapmayacağıma dair bir taahhütname imza ettiğim iddiası da diğerleri gibi asılsızdır. Yirmi yedi yıl önce milliyetçi cephedeki mücadelede birkaç kişinin bana bu yolda yaptıkları isnadı o zamanda açık bir surette red ve tezkiz ettiğim herkesin malûmudur.

"8- Mahiyetini "maksad-ı mahsusla" değiştirdiğiniz 50 imzalı telgraf hakkında "muhibir-i sadıkınızın" size verdiği malûmat, iki katlı bir yalandır. Çünkü; ben o tarihte Erzurum'da bulunmadığım gibi ömrümde bir gün bile hiçbir yerde polis müdürlüğü değil polis neferliği dahi yapmadım.

"9- Sarıkamış Divan-ı Harbi'ne gönderilmek üzere tevkif edildiğim ve orada Mithat Bey'le birlikte mevkuf bulunduğum tamamen uydurma ve yalandır. Bu Divan-ı Harbin dosyaları meydandadır. Tekrar ediyorum: ben hiçbir yerde bir gün bile tevkif edilmemiş ve zan altına alınmamış bir vatandaşım.

"10- Milli Mücadele'nin başlangıcında memlekete çok hizmet etmiş olan milliyetçi "Albayrak" gazetesi benim bildiğime göre sahibi merhum Necati tarafından mali sebepler dolayısıyla kapatılmıştır. İdaresiyle alakadar olmadığım Albayrak Gazetesi'ne sırf bir hizmet olarak ara sıra ben de yazı yazardım. Bu yazılardan bir kısmı bugün zayi olmuştur. Koleksiyonumu ikmâl için bu yazıları "muhibir-i sadıkınızdan" alır neşreder ve yahut bana gönderirseniz çok memnun olurum.

"11- Bugün milletin en yüksek şeref mevkilerinden birinde bulunan Sayın Kâzım Karabekir'i günlük politika dedikodularına karıştırmamanızı ve şahit diye adlarını yazdığımız diğer zatlara da istirahat köşelerinde rahatsız etmemenizi size tavsiye ederim. Çünkü; neticeden yalnız siz mahçup olursunuz.

"Bu vesile ile size benim gibi ömrünün 35 yılını millet ve devlet hizmetinde harcamış ve icabında her hareketinin hesabını verebilecek kimseler hakkında neşriyat

**BAKÛ KONGRELERİ (EYLÛL-1920) CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
BAKÛ MACERASI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER,
KOMÜNİSTLİK YÖNÜNDE YAPILAN İTHAMLAR VE 27 YIL SONRA
KARŞILIKLI BAZI MEKTUPLAR**

yaparken dikkatli olmanızı hatırlatırım. Bundan sonra mugalatalarınızla uğraşacak vaktim yoktur. Bu benim yazdıklarınıza ve yazacaklarınıza karşı son ve kesin bir cevabımdır. 16.VI.1947''

Cevat Bey ve Millet Dergisi arasında geçen bu diyalog gözden geçirildiğinde bazı noktaların göze çarptığı görülmektedir. Özellikle Millet Dergisi, kaynak göstermeksizin ileri sürmüş olduğu bilgilerde çok da tutarlı görülmemektedir. Hepsinden önemlisi Bakû'de 1920 Eylül'ünde iki kongre yapılmış olmasına rağmen derginin bilgi kaynakları bunlara ulaşmamış sadece Doğu Halkları'nın Birinci Kongresi'nden bahsetmiştir.⁷⁸ Bu bağlamda Cevat Bey'e asıl sorulacak soru yani: *"Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra yine Bakû'de toplanan Türkiye Komünist Teşkilatları'nın Kongresi'ne katılmanız ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?* sorusu sorulmamış, sonuçta Cevat Bey de bu ikinci kongre ile ilgili olarak hiçbir şeye değinmeyerek Milli Mücadele Günleri'nde olduğu gibi 1940'lı yıllarda da bu duruma bir açıklık getirmemeyi uygun görmüştür.

⁷⁸ Aslında bu durum normal sayılabilir. Öyle ki; Bakû'de 1920 Eylül ayı içerisinde yapılan bu iki kongrenin tarihlerinin birbirine çok yakın olması veya Türkiye Komünist Teşkilatları Kongresi'nin, Doğu Halkları Kurultayı'nın bir devamı olarak görülüp, yanlış bir değerlendirilmeye gidilmesi sebebiyle Milli Mücadele günlerinde dahi Bakû'de 1920 Eylül'ünde tek bir kongre yapıldığı yönünde izlenimler mevcuttur.

ÖZET

Milli Mücadele döneminde 1920 Eylül ayında Baku'de Türkiye'yi yakından ilgilendiren iki kongre yapılmıştır. Cevat (Dursunoğlu) Bey her iki kongreye de katılmıştır. Her iki kongreye de katılarak hem Ankara Hükümeti'nin bu kongrelerden alınacak kararlardan haberdar olmasını hem de Türklerle Sovyetler arasında kurulabilecek ilişkilerin gözlemlenmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler : Milli Mücadele, Baku Kongreleri, Cevat Dursunoğlu, Sovyetler

ABSTRACT

Baku Congress (September 1920) The Evaluations about Baku Adventures of Cevat Dursunoğlu, The Suspicion of about Comunionism and some Mutual Letter 27 Years Later

During the term of Turkish National Struggle, in September 1920 two congress had been held related Turkey in Baku. Mr.Dursunoğlu, joined both of them. By participating in these two congress, Mr.Dursunoğlu provided both hearing from decisions from these congress and observing the relations that might settle between Turks and Soviets.

Key Words :National Struggle, Baku Congress, Cevat Dursunoğlu, Soviets,